

Received : 26 February 2022

Revised : 13 November 2022

Accepted : 19 December 2022

ขวัญข้าว : นาฏกรรมสร้างสรรค์จากวัฒนธรรมข้าวชุมชนเขมรถิ่นไทย¹ Khwan - Khaw: The Creative Performing Arts of Rice Culture in Thai – Khmer Community

พงศธร ยอดดำเนิน

Pongsatorn Yoddumnean

คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Faculty of Fine and Applied Arts, Khon Kaen University

e-mail: pongyod@kku.ac.th

บทคัดย่อ

บทความงานสร้างสรรค์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประเพณีและความเชื่อในวัฒนธรรมข้าวของชุมชนเขมรถิ่นไทย และเพื่อสร้างสรรค์นาฏกรรมจากวัฒนธรรมข้าวของชุมชนเขมรถิ่นไทย ชุดขวัญข้าว ดำเนินงานด้วยวิธีภาคสนามและกระบวนการสร้างสรรค์จากฐานวัฒนธรรมชุมชนเขมรถิ่นไทย หมู่บ้านขามและหมู่บ้านเป็นสุข ตำบลเป็นสุข อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์ ภายใต้การดำเนินโครงการ Art for All ศิลป์ มข. สร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบ ผลการดำเนินงานพบว่า วัฒนธรรมข้าวเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรมที่มีการปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก ชุมชนเขมรถิ่นไทยมีประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกข้าว ฤกษ์ยามในแต่ละขั้นตอนของการปลูกข้าวและการรับขวัญข้าว การสร้างสรรค์นาฏกรรมจากวัฒนธรรมข้าว รูปแบบการแสดงเพื่อนำเสนอถึงความเชื่อ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติบนความหวังเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตจากการปลูกข้าวในแต่ละปีองค์ประกอบการแสดงด้านดนตรีและเพลงใช้วงกันตรึมพื้นบ้านในการบรรเลงประกอบ ด้านเครื่องแต่งกายใช้เครื่องนุ่งห่มและเครื่องประดับเงินตามแบบวัฒนธรรมการแต่งกายชาวเขมรถิ่นไทย ด้านอุปกรณ์ประกอบการแสดงใช้ดอกข้าวที่ทำจากไม้ไผ่และบายศรีตามแบบอย่างการประกอบพิธีกรรม และด้านกระบวนการทำการแสดงแบ่งเป็น 3 ช่วงคือ ฤกษ์ยามรับขวัญ และฉลองข้าว การสร้างสรรค์บนฐานวัฒนธรรมชุมชนด้วยวิธีบูรณาการเรียนรู้ชุมชนและมหาวิทยาลัย สร้างประสบการณ์เรียนรู้ให้กับนักศึกษาและเยาวชนในชุมชนให้ตระหนักรัก สืบสาน และเผยแพร่มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาวเขมรถิ่นไทย

คำสำคัญ : นาฏกรรมสร้างสรรค์, นาฏกรรมเขมรถิ่นไทย, วัฒนธรรมข้าว, ขวัญข้าว

¹ ผลงานนวัตกรรมทางศิลปะจากฐานชุมชน ภายใต้การดำเนินโครงการ Art for All ศิลป์ มข. สร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบ ฝ่ายวิจัยและบริการวิชาการ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ประจำปีงบประมาณ 2564

Abstract

This article was aimed to study the traditions and the believes of Thai-Khmer community in rice culture and to create a creative performing inspired by their rice culture called “Khwan Kaw”. The performing art was created based on the cultural information from Thai-Khmer community in Kham and Pen Suk Village, Pen Suk Sub-district, Jom Phra District, Surin Province under the “Art for All KKU” project. The findings showed that rice culture is a cultural heritage of agricultural society where the agriculturists predominantly plant rice. The Thai-Khmer community had traditions, rites, and believes about rice planting, for instance, timing, process, and rice welcoming ceremony. The performing art was designed to express people’s believes towards rice, the relationships between human and nature, supernatural power, and people’s hopes for prosperity in each year. The elements of the show consisted of as follows: Kantrum band played the performing music. The costumes were traditional clothes and silver accessories. The props were rice flowers made of bamboo and traditional rice offering trays. The dance consisted of three parts; introducing, welcoming and celebrating rice. The creations on the basis of community culture by community-university integrated learning method helped broaden the knowledge and experience of students and the youth who are aspired to love, conserve, and spread the glorious culture of Thai-Khmer community.

Keyword: The Creative Performing Arts, Performance of Thai-Khmer, Rice Culture, Khwan – Khaw

1. บทนำ

การใช้ศาสตร์และองค์ความรู้ทางด้านศิลปกรรมเพื่อบริการวิชาการแก่ชุมชนด้วยทีมงานคณาจารย์และนักศึกษาเป็นอีกภารกิจหลักที่สำคัญด้านหนึ่งของคณะศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยที่ฝ่ายวิจัยและบริการวิชาการได้จัดทำโครงการ Arts for All ศิลป์ มข. สร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบขึ้น เพื่อเป็นพื้นที่ “ชุมชนศิลป์” ในการเชื่อมต่อกคณาจารย์ นักศึกษา ชาวบ้าน และชุมชน โดยใช้ฐานความรู้ทางด้านศิลปกรรมศาสตร์หนุนเสริมและสร้างสรรค์นวัตกรรมทางศิลปะแก่ชุมชน โดยผลผลิตที่เกิดขึ้นในชุมชนจะเป็นรากฐานสำคัญทางศิลปะ ที่สามารถนำไปต่อยอดทางวิชาการและวิจัย รวมทั้งสร้างผลผลิตทางศิลปะให้เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุมชนต่อไป โครงการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำความรู้ทางศิลปกรรมทุกมิติไปถ่ายทอด สร้างสรรค์และพัฒนาให้เกิดผลผลิตทางศิลปะในพื้นที่ชุมชนอีสาน และเพื่อสร้างพื้นที่นวัตกรรมทางศิลปะจากฐานชุมชน โดยมุ่งเน้นการทำงานอย่างมีส่วนร่วมระหว่างคณาจารย์ นักศึกษาของคณะศิลปกรรมศาสตร์และชาวบ้านในพื้นที่ชุมชน

โครงการ Arts for All ศิลป์ มข.สร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบ ประจำปีงบประมาณ 2564 ได้คัดเลือกชุมชนต้นแบบเพื่อดำเนินกิจกรรมคือ หมู่บ้านขามและหมู่บ้านเป็นสุข ตำบลเป็นสุข อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมเขมรถิ่นไทย สืบทอดประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม และศิลปะแขนงต่าง ๆ ที่มีความสำคัญและความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน อันเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่ควรค่าแก่การศึกษา อนุรักษ์ สืบทอด และพัฒนาให้เข้ากับสภาพการณ์ท่ามกลางการเปลี่ยนของสังคม ซึ่งการดำเนินกิจกรรมในโครงการนี้ได้จัดประชุมระดมความคิดเห็นจากชุมชนเพื่อทำการบันทึกความรู้และการจัดกิจกรรมเพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนในการบูรณาการความรู้ร่วมกับมหาวิทยาลัย ผลการประชุมระดมความคิดเห็นของชุมชนเห็นพ้องด้วยกันในการจัดกิจกรรมเพื่อบันทึกความรู้เกี่ยวกับอาหารและขนมพื้นเมือง ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่อยู่ในการดำเนินชีวิตและวาระสำคัญของชีวิตในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ผู้สร้างสรรค์ในฐานะรับผิดชอบในการศึกษาค้นคว้าและสร้างสรรค์ผลงานด้านศิลปะการแสดง ได้แรงบันดาลใจจาก “ข้าว” ซึ่งข้าวเป็นวัตถุดิบสำคัญในการประกอบอาหารและขนมพื้นเมืองของชุมชน ผู้สร้างสรรค์ดำเนินกิจกรรมภาคสนามและเกิดแนวคิดในการสร้างสรรค์ผลงานจาก “วัฒนธรรมข้าว” ซึ่งเป็นอีกมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชุมชนที่แสดงถึงความผูกพันระหว่างคนกับธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ

วัฒนธรรมข้าวเกิดขึ้นด้วยเหตุของข้าวและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าวเป็นวัฒนธรรมหนึ่งที่แตกต่างจากวัฒนธรรมอื่น โดยมีพืชหลักคือข้าวที่คนส่วนใหญ่ในสังคมนั้นเพาะปลูก เป็นเอกลักษณ์สำคัญของวัฒนธรรมหรือเป็นเกณฑ์กำหนดความเป็นวัฒนธรรม วัฒนธรรมข้าวเริ่มก่อตัวขึ้นประมาณปลายยุคหินกลางหรือต้นยุคหินใหม่ จากนั้นจึงเปลี่ยนแปลงพัฒนามาจนข้าวเริ่มมีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ด้านต่าง ๆ มากขึ้น จึงทำให้เกิดประเพณีและการสร้างสรรค์ สะสมเพิ่มพูน องค์ความรู้เรื่องข้าวด้านต่าง ๆ เป็นมรดกตกทอดและเป็นภูมิปัญญาถ่ายทอดจากชนรุ่นหนึ่งมาสู่ชนรุ่นหนึ่ง พร้อมทั้งพัฒนาปรับปรุง เปลี่ยนแปลงองค์ความรู้และกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ให้มีความเหมาะสมตามกาลเวลา สถานที่และกลุ่มชนอย่างต่อเนื่อง (เสริมศิริ อัครพุดพันธ์, 2560)

การประกอบพิธีเรียกขวัญให้แก่วัวและยกย่องข้าวอย่างสูงสุดเป็นวัฒนธรรมที่ดึกดำบรรพ์ที่ชาวอีสานได้สะท้อนให้เห็นอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม ข้าวเป็นอาหารหลักที่สำคัญของคนไทยและชาวอีสาน ทุกขั้นตอนของการปลูกข้าวจนกระทั่งได้ข้าวมารับประทาน จึงมีความสำคัญและชาวนามีแบบแผนในการกระทำอย่างเป็นระบบแบ่งออกเป็น 1. พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก เป็นพิธีบูชาเทวดาแม่โพสพ ผีตาแฮก แม่พระธรณีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่ออ้อนวอน ร้องขอให้ดินบันดาลฟ้าฝนให้ตกตามเวลาและให้ตกพอดี ไม่มากจนน้ำท่วมนา นาโคกก็อย่าขาดน้ำ ขอย่าให้ศัตรูข้าวมารบกวนเมื่อปลูกข้าว และขอให้ได้ข้าวจำนวนมากเพื่อบริโภคและทำบุญถวายพระ โดยแต่งบูชาพร้อมด้วยข้าว อาหารต่าง ๆ ซึ่งเป็นการขอความเชื่อมั่นล่วงหน้าก่อนทำนาจริง 2. พิธีกรรมเกี่ยวกับการเก็บเกี่ยว เป็นการขอบคุณข้าวและส่วนเกี่ยวข้องคือ ลานนวดข้าว เล้าข้าว หลังจากที่ทำนาได้ผลผลิตแล้ว เป็นการประกอบพิธีสู่ขวัญเพื่อเป็นการขอบคุณเทวดาที่เกี่ยวข้อง ขอบคุณข้าวทุกพันธุ์ที่ออกรวงให้ผู้คนได้นำไปหล่อเลี้ยงชีวิต จึงประกอบพิธีเรียกขวัญซึ่งอาจอยู่ที่ผืนนาให้มาอยู่ในเมล็ด ซึ่งชาวนามาจะนำไปที่ลานนวดข้าวและเก็บไว้ที่ยังฉางเหลือเอาไว้ และ 3. พิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลอง เป็นการจัดพิธีสู่ขวัญและทำบุญเลี้ยงพระหลังฤดูการเก็บเกี่ยวแล้วการสู่ขวัญที่ทำช่วงนี้คือ พิธีทำบุญคุณลาน พิธีสู่ขวัญข้าวขึ้นเล้า พิธีสู่ขวัญเกวียน พิธีสู่ขวัญควาย ซึ่งในพิธีดังกล่าวทั้งเป็นการขอบคุณข้าว วัว ควาย เกวียนที่ได้เกื้อกูลชาวนามาใน

การสร้างผลผลิต แสดงความยินดีที่เหนื่อยยากในการทำนาลอดระยะเวลา 9 เดือนในแต่ละปี (วีณา วิสเพ็ญ, 2558)

การบูรณาการความรู้ระหว่างชุมชนและมหาวิทยาลัยภายใต้การดำเนินโครงการ Arts for All ศิลป์ มข.สร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบ ได้เกิดแรงบันดาลใจและแนวคิดในการสร้างผลงานนวัตกรรมทางศิลปะจากฐานชุมชน ชุด “ขวัญข้าว” เพื่อสะท้อนถึงความผูกพันระหว่างคนกับธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่ปรากฏในวัฒนธรรมข้าว ซึ่งข้าวเป็นวัตถุดิบสำคัญในการประกอบอาหารและขนมพื้นเมือง ปัจจัยสำคัญในการดำเนินชีวิตและวาระสำคัญของชีวิตที่มีอาหารและขนมพื้นเมืองเป็นองค์ประกอบสำคัญในพิธีกรรมความเชื่ออันเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชุมชนเขมรถิ่นไทย

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประเพณีและความเชื่อในวัฒนธรรมข้าวของชุมชนเขมรถิ่นไทย
2. เพื่อสร้างสรรค์นาฏกรรมจากวัฒนธรรมข้าวของชุมชนเขมรถิ่นไทย ชุด ขวัญข้าว

3. ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้สร้างสรรค์ได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ 4 ด้าน ได้แก่

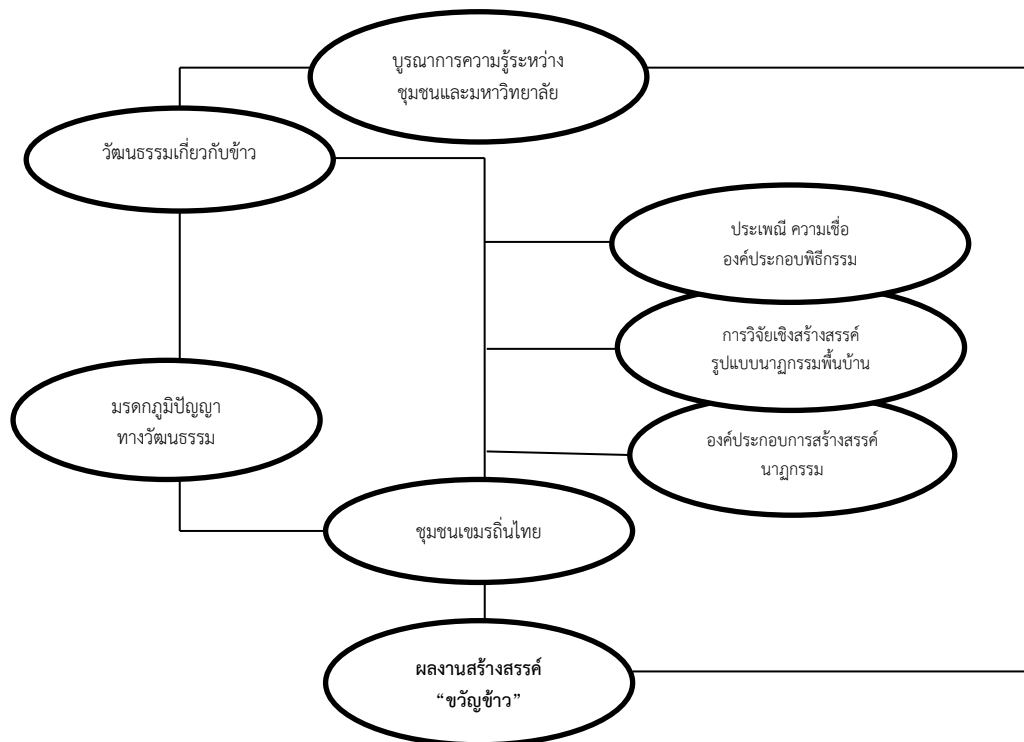
1. **ด้านประชากร** คือ กลุ่มผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ ได้แก่ ชาวบ้านในหมู่บ้านขามและหมู่บ้านเป็นสุข ตำบลเป็นสุข อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการศึกษาประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวของกลุ่มวัฒนธรรมเขมรถิ่นไทย จำนวน 20 คนและกลุ่มผู้ปฏิบัติการแสดง ได้แก่ นักศึกษาแขนงวิชานาฏศิลป์อีสาน และแขนงวิชาดนตรีพื้นเมือง สาขาวิชาดนตรีและการแสดง คณะศิลปกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น จำนวน 20 คน

2. **ด้านพื้นที่** คือ ชุมชนเขมรถิ่นไทยในจังหวัดสุรินทร์ได้แก่ หมู่บ้านขามและหมู่บ้านเป็นสุข ตำบลเป็นสุข อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นพื้นที่ในการดำเนินโครงการ Art for All ศิลป์ มข.สร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ประจำปีงบประมาณ 2564

3. **ด้านเนื้อหา** คือ มุ่งศึกษาประเพณี ความเชื่อ และการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการรับขวัญข้าว ในวัฒนธรรมข้าวของชุมชนเขมรถิ่นไทยในจังหวัดสุรินทร์ ในช่วงปี พ.ศ. 2563-พ.ศ. 2564 และการสร้างสรรค์นาฏกรรมพื้นบ้านตามกระบวนการวิจัยเชิงสร้างสรรค์

4. **ด้านเวลา** คือ ดำเนินงานระหว่างเดือนพฤษภาคม ถึงเดือนกันยายน พ.ศ. 2564

5. **กรอบแนวคิดของงานสร้างสรรค์**

รูปที่ 1 กรอบแนวคิดของงานสร้างสรรค์
ที่มา : พงศธร ยอดดำเนิน (2564)

4. วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้สร้างสรรค์ใช้วิธีการสร้างสรรค์โดยดำเนินการค้นคว้าข้อมูลจากแหล่งข้อมูล (Documentary) เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และภาพถ่ายของการประกอบพิธีกรรมในวัฒนธรรมข้าว และดำเนินกิจกรรมภาคสนามเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงลึกจากภาคสนาม (Field Study) โดยมีวิธีการดำเนินการดังนี้

1. ค้นคว้าจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยมุ่งศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประเพณี พิธีกรรมในวัฒนธรรมข้าวของกลุ่มวัฒนธรรมเขมรถิ่นไทยและกลุ่มวัฒนธรรมอื่น ๆ
2. ศึกษา วิเคราะห์ จากภาพถ่าย ภาพเคลื่อนไหว และดำเนินการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นจากผู้นำชุมชนและปราชญ์ชาวบ้านเกี่ยวกับประเพณี พิธีกรรมในวัฒนธรรมข้าว และการประกอบอาหาร ขนมพื้นเมืองของกลุ่มวัฒนธรรมเขมรถิ่นไทย
3. การลงภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับอาหาร ขนมพื้นเมือง และประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องข้าว ขั้นตอนการปลูกข้าวและวัฒนธรรมที่อยู่ในแต่ละช่วงการปลูกข้าว โดยดำเนินการภาคสนามตามแผนการดำเนินโครงการ Art for All ศิลป์ มข. สร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบ ดังนี้
 - 3.1 ประชุมวางแผนการดำเนินโครงการ (เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2564) ดำเนินการออกแบบเครื่องมือและกระบวนการสร้างสรรค์งาน ณ คณะศิลปกรรมศาสตร์ (เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2564)

3.2 การลงภาคสนามช่วงที่ 1 ลงพื้นที่ชุมชนเพื่อจัดกิจกรรมสำรวจข้อมูลและวิเคราะห์ความต้องการของชุมชน ณ บ้านขาม-เป็นสุข ตำบลเป็นสุข อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์ (วันที่ 10-11 กรกฎาคม พ.ศ. 2564)

3.3 วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากกิจกรรมภาคสนามครั้งที่ 1 ประชุมและพิจารณาเพื่อออกแบบการจัดกิจกรรมการสร้างสรรค์การแสดงที่เกี่ยวกับอาหารและขนมพื้นเมืองของชุมชนเขมรถิ่นไทย และวางแผนการดำเนินการภาคสนามครั้งที่ 2

3.4 การลงภาคสนามช่วงที่ 2 ลงพื้นที่ชุมชนปฏิบัติการสร้างสรรค์ร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่ชุมชน ณ บ้านขาม-เป็นสุข ตำบลเป็นสุข อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์ (วันที่ 12-14 สิงหาคม พ.ศ. 2564)

3.5 กลุ่มประชากรตัวอย่างในการสัมภาษณ์เพื่อบันทึกข้อมูลเชิงลึกในการดำเนินกิจกรรมภาคสนาม โดยมีกลุ่มประชากรตัวอย่างจำนวน 20 คน โดยเป็นชาวบ้านและบ้านเป็นสุข อายุระหว่าง 50-70 ปี เป็นผู้ปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวมาโดยตลอด วิธีกัดเลือกแบบเจาะจง

4. ดำเนินการสร้างสรรค์ด้านนาฏกรรมร่วมกับกลุ่มผู้ปฏิบัติการ และวิเคราะห์จัดเตรียมการนำเสนอข้อมูลมรดกภูมิปัญญาวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ของชุมชนเขมรถิ่นไทย บ้านขาม-เป็นสุข ต.เป็นสุข อ.จอมพระ จ.สุรินทร์ โดยมีวิธีการสร้างสรรค์นาฏกรรมตามขั้นตอน ดังนี้

4.1 การคิดให้มโนภาพศิลป์	4.2 การกำหนดความคิดหลัก
4.3 การประมวลข้อมูล	4.4 การกำหนดขอบเขต
4.5 การกำหนดรูปแบบ	4.6 การกำหนดองค์ประกอบอื่น
4.7 การออกแบบกระบวนการท่าทางการแสดง	4.8 การนำเสนอผลงาน

5. นำเสนอผลการดำเนินโครงการ Art for All ศิลป์ มข. สร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบ และผลงานนวัตกรรมทางศิลปะจากฐานชุมชน โดยการจัดนิทรรศการ ณ หอศิลป์คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ในวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2564 และการนำเสนอการแสดงเพื่อประกวดการแสดงศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นไทย ในวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2564

5. ประโยชน์ของการวิจัย

1. ผลงานนวัตกรรมทางศิลปะจากฐานชุมชนภายใต้การดำเนินโครงการ Art for All ศิลป์ มข. สร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบ จากชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมเขมรถิ่นไทยในจังหวัดสุรินทร์

2. ชุดความรู้ประเพณีและความเชื่อในวัฒนธรรมข้าวของชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมเขมรถิ่นไทย

3. การบูรณาการความรู้ระหว่างชุมชนและมหาวิทยาลัยในการพัฒนาและนำเสนอทุนทางวัฒนธรรม

4. สร้างเสริมประสบการณ์และแนวทางการสร้างสรรค์นาฏกรรมจากทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนหรือกลุ่มวัฒนธรรมอื่น ๆ

6. ผลการวิจัย

การแสดงชุดขวัญข้าวเป็นการสร้างสรรค์ผลงานนวัตกรรมทางศิลปะจากฐานชุมชน ภายใต้การดำเนินโครงการ Art for All ศิลป์ มข. สร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย ขอนแก่น โดยศึกษาเรียนรู้และดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ชุมชนเขมรถิ่นไทย ซึ่งมีประเด็นในการศึกษาเกี่ยวกับอาหารและขนมพื้นเมืองเขมรถิ่นไทย เป็นแนวคิดหลักของการดำเนินโครงการ ในครั้งนี้ ผู้สร้างสรรค์ในฐานะเป็นผู้รับผิดชอบในด้านนาฏกรรมหรือศิลปะการแสดง ได้นำเอาวัฒนธรรมข้าวเป็นแนวคิดหลักของการสร้างสรรค์ผลงานด้านนาฏกรรมในชุด “ขวัญข้าว” ซึ่งมีรายละเอียด 8 ขั้นตอน ดังนี้

6.1 การคิดให้มินาฏศิลป์

พิธีกรรมและความเชื่อดั้งเดิมของสังคมเกษตรกรรมที่มีพิธีกรรมและแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับการพึ่งพาธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ เพื่อสร้างความมั่นใจในการปลูกข้าวที่ต้องพึ่งดิน น้ำ พืช ฝน อันเป็นสิ่งที่ไม่สามารถควบคุมได้จึงเกิดพิธีกรรมต่าง ๆ ขึ้นมาตลอดช่วงฤดูกาลเพาะปลูกข้าว พิธีกรรมที่เกิดขึ้นเป็นวัฒนธรรมข้าวที่ทุกกลุ่มชนในสังคมเกษตรกรรมได้ยึดปฏิบัติมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะพิธีกรรมรับขวัญข้าว ดังที่ วิภา วิสเพ็ญ (2558) อธิบายถึงการสู่ขวัญในสังคมชาวอีสาน ได้แก่ การสู่ขวัญคน การสู่ขวัญสัตว์ การสู่ขวัญวัตถุสิ่งของการสู่ขวัญไม่ว่าประเภทใดก็ตามย่อมมีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือ ต้องการให้ขวัญกลับมาอยู่กับตัวเจ้าของขวัญ มารับเครื่องสังเวยในบายศรี ด้วยความเชื่อว่าขวัญช่วยทำให้เกิดความเป็นสิริมงคลและความสุขสบายแก่เจ้าของขวัญ การสร้างสรรค์ในครั้งนี้มุ่งนำเสนอถึงพิธีกรรมรับขวัญข้าวของชุมชนเขมรถิ่นไทย ในรูปแบบของนาฏกรรมพื้นบ้าน สะท้อนความเชื่อ ขั้นตอนพิธีกรรม และมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในรูปแบบองค์ประกอบการแสดง

6.2 การกำหนดความคิดหลัก

6.2.1 วัตถุประสงค์

เพื่อสร้างสรรค์นาฏกรรมจากวัฒนธรรมข้าวของชุมชนเขมรถิ่นไทย ชุด ขวัญข้าว

6.2.2 ความสำคัญของการศึกษา

วัฒนธรรมข้าวเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรม กลุ่มวัฒนธรรมเขมรถิ่นไทยมีประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวกับฤกษ์ยาม การรับขวัญ และการฉลองในการทำเกษตรกรรม การรับขวัญข้าวของชาวเขมรถิ่นไทยจัดขึ้นในช่วงปักดำ ข้าวตั้งท้อง และหลังการเก็บเกี่ยว เพื่อเป็นการขอขมาแม่โพสพ อ่อนน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้ผลิข้าวได้มีคุณภาพ ซึ่งสะท้อนจิตวิญญาณแห่งเกษตรกรรมที่พึ่งพาธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ เพื่อสร้างความสุขความสมบูรณ์ให้กับชีวิตการดำเนินการสร้างสรรค์ในครั้งนี้ได้นำนักศึกษาเรียนรู้ชุมชนผ่านพิธีกรรมในวัฒนธรรมข้าว และทดลองหาแนวทางในการสร้างสรรค์ผลงานทางนาฏกรรมเพื่อเป็นสื่อ นำเสนอถึงมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมชุมชน และสร้างฐานประสบการณ์ในการพัฒนาต่อยอดทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน

6.3 การประมวลข้อมูล

ผู้สร้างสรรค์ได้รวบรวมข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ เพื่อนำมาประมวล วิเคราะห์และดำเนินการสร้างสรรค์ผลงาน โดยข้อมูลมุ่งศึกษาเกี่ยวกับประเพณีสู่ขวัญข้าว ดังนี้ ประคอง นิมมานเหมินท์ (2544) ประเพณีพิธีกรรมอันเนื่องด้วยข้าวของคนไทตามขั้นตอนของกระบวนการผลิต ได้แก่ 1. พิธีกรรมก่อนการปลูกข้าว เพื่อบอกกล่าว อ่อนน้อมขอขมา เสี่ยงทายและขออนุญาต ก่อนจะเริ่มสู่ฤดูกาลทำนา

ให้ฟ้าฝนบริบูรณ์และคุ้มครองให้การทำนาได้ผลดีและทำพิธีขอฝนด้วยวิธีการต่าง ๆ 2. พิธีกรรมในช่วงการเพาะปลูก เพื่ออ้อนวอนขอความคุ้มครองให้ต้นข้าวอยู่รอดปลอดภัย ได้ผลผลิตบริบูรณ์ มีการจัดพิธีแรกนา 3. พิธีกรรมในช่วงการดูแลรักษา หลังจากดำนาแล้วต้นข้าวเริ่มเจริญเติบโต การไถ่ฝืนา การทำขวัญข้าวโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อข้าวตั้งท้อง และ 4. พิธีกรรมในช่วงการเก็บเกี่ยว การปลอบขวัญ ขอร้องเชิญชวนและเฉลิมฉลอง ได้แก่ พิธีทำขวัญข้าวหลังจากการนวดหรือฟาก และก่อนนำข้าวขึ้นยุ้ง พิธีกินข้าวใหม่ (กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการและกรมศิลปากร, 2544) วัฒนธรรมข้าวของชาวเขมรถิ่นไทย จับเดิมปุง พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาของชาวเขมรถิ่นไทย ซึ่งภาษาเขมรเรียกว่า “จับเดิมปุง” ภาษาส่วยเรียกว่า “แอวันแซ” ภาษาลาวเรียกว่า “เอามื้อข้าว” จับเดิมปุง หมายถึง พิธีลงแรกนาขวัญ ในการทำนาปักดำของจังหวัดสุรินทร์ มีความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมในการบวงสรวงเจ้าที่เจ้านาหรือผีไร่ฝืนา เป็นการบอกให้ท่านทราบจะเริ่มปักดำช่วยดูแลรักษาข้าวให้เจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์ บันดาลฝนฟ้าตกตามฤดูกาล เพิ่มพูนผลผลิต ปกป้องรักษาอย่าได้มีสิ่งใดมารบกวนให้เกิดความเสียหายต่อข้าวในนา ชาวสุรินทร์มีตำราทำนาแต่โบราณและยังยึดถือจนปัจจุบัน

การทำขวัญข้าวของชาวเขมรถิ่นไทยมีการประกอบพิธีขึ้นเพื่อความเชื่อมั่นและอ้อนวอนธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ ในการบันดาลความอุดมสมบูรณ์และผลผลิตตามที่คาดหวัง พิธีกรรมสะท้อนความคิดความเชื่อและการปฏิบัติที่อยู่ในวิถีชีวิตเกษตรกรรมที่พึ่งพาธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติด้วยมีจุดมุ่งหมายและความคาดหวังกับผลผลิตของการปลูกข้าวที่ใช้เวลาในการดูแลมากกว่า 7 เดือน

รูปที่ 2 พิธีจับเดิมปุง (รับขวัญปักข้าวพันธุ์)
ที่มา : วิษณุ สังเกตกิจ (2562)

6.4 การกำหนดขอบเขต

6.4.1 ขอบเขตข้อมูลการศึกษาค้นคว้า

การสร้างสรรครั้งนี้มุ่งศึกษาประเพณี พิธีกรรม วัฒนธรรมข้าวของชาวเขมรถิ่นไทย โดยเฉพาะพิธีรับขวัญข้าวในด้านความเชื่อ องค์ประกอบและขั้นตอนพิธีกรรม ศึกษาศิลปะและวัฒนธรรมของกลุ่มวัฒนธรรมเขมรถิ่นไทย และมุ่งศึกษาแนวคิด ขั้นตอนการสร้างสรรค่านาฏกรรม

พื้นบ้าน โดยมีขอบเขตพื้นที่การศึกษาคือ ชุมชนเขมรถิ่นไทยได้แก่ หมู่บ้านขามและหมู่บ้านเป็นสุข ต.เป็นสุข อ.จอมพระ จ.สุรินทร์

6.4.2 ขอบเขตการสร้างสรรค์ผลงาน

การสร้างสรรค์มีรูปแบบที่นำเสนอประเพณี ความเชื่อ และการประกอบพิธีกรรม ที่เกี่ยวกับการรับขวัญข้าวของชาวเขมรถิ่นไทย และองค์ประกอบการแสดง เพลง ดนตรี เครื่องแต่งกาย อุปกรณ์การแสดงสอดคล้องกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวเขมรถิ่นไทย

6.5 การกำหนดรูปแบบ

รูปแบบการแสดงเพื่อนำเสนอถึงความเชื่อ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติบนความหวังเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตจากการปลูกข้าวในแต่ละปี รูปแบบการแสดงแบ่งเป็น 3 ช่วงคือ “ช่วงที่ 1 ฤกษ์ยาม” นำเสนอถึงความผูกพันระหว่างคนกับธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ เมื่อถึงฤดูกาลปลูกข้าวมีการปฏิบัติพิธีกรรมในวัฒนธรรมข้าวอย่างเคร่งครัด “ช่วงที่ 2 รับขวัญ” นำเสนอถึงขั้นตอนพิธีกรรมการรับขวัญข้าวของชาวเขมรถิ่นไทยตามความเชื่อที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน และ “ช่วงที่ 3 ฉลองข้าว” นำเสนอถึงการเฉลิมฉลองของกลุ่มชาวบ้านหลังจากประกอบพิธีกรรมรับขวัญข้าว ระยะเวลาการแสดง 8 นาที จำนวนผู้แสดงทั้งหมด 16 คน แบ่งเป็นเพศชาย 8 คน และเพศหญิง 8 คน ซึ่งเป็นนักศึกษาชั้นปีที่ 2 รายวิชานาฏศิลป์อีสาน กลุ่มวัฒนธรรมโคราช-กันตริม (อีสานใต้) ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2564

6.6 การกำหนดองค์ประกอบอื่น

6.6.1 ด้านดนตรีและเพลง

ดนตรีและเพลงใช้วงกันตริมซึ่งเป็นวงดนตรีพื้นบ้านของกลุ่มวัฒนธรรมเขมรถิ่นไทย ประกอบด้วย ซอกันตริม ปี่อ้อ กลองกันตริม ฉิ่ง ฉาบ กรับ ใช้สำหรับบรรเลงในพิธีกรรมและมหรสพในประเพณีต่าง ๆ โดยได้นำมาใช้ประกอบในการสร้างสรรค์การแสดงในครั้งนี้ ซึ่งผู้บรรเลงเป็นนักศึกษาแขนงวิชาดนตรีพื้นเมืองที่ได้ลงกิจกรรมภาคสนามเรียนรู้ชุมชนและนำมาบูรณาการกับการแสดงนาฏกรรม โดยเลือกทำนองเพลง 3 ทำนองเพลงตามช่วงการแสดงตามลำดับได้แก่ ทำนองเพลงแห่ ทำนองเพลงประทุม (บังคม) และทำนองเพลงชลอมเบาะ ซึ่งได้ประพันธ์เนื้อเพลงสำหรับขับร้องประกอบ ดังนี้

พิธีโบราณแรกเริ่มเดิมมา พิธีจับเดิมปู่โบราณท่ามา (พิธีบูชาต้นกล้าข้าวพันธุ์)

เป็นการบูชาพันธุ์ข้าว	ให้อุดมสมบูรณ์
วิถีชีวิตธรรมชาติเป็นทุน	อีกประเพณีวัฒนธรรมเป็นทุน
แสดงให้เห็นไออุ่น	ภูมิปัญญาของชาวนา
เสร็จกิจการกาลฤดูทำนา	เก็บเกี่ยวข้าวได้เมล็ดพันธุ์ละลานตา
เข้าสู่ช่วงเวลาพิธีเฮปสิงเซรีอว	เขมรยั้งเฮาระเดีอว เฮาปสิงเซรีอว (พิธีเรียกขวัญข้าว)
ญาติพี่น้องชาวนาชุมชนเรา	ร่วมอนุรักษ์สืบสานวัฒนธรรมข้าว
ประเพณีโบราณร่วมกันสืบสาน	วัฒนธรรมโบราณอันดีงามของเรา

6.6.2 ด้านเครื่องแต่งกาย

เครื่องแต่งกายของนักแสดงในครั้งนี้ เป็นการใช้เครื่องนุ่งห่มและเครื่องประดับเงินตามแบบวัฒนธรรมการแต่งกายชาวเขมรถิ่นไทยและผสมผสานการแต่งกายแบบชาวไทยภูเขาที่มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมของชุมชนในตำบลเป็นสุข อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งนักแสดง

นุ่งผ้าไหมพื้นเมืองแบบชาวเขมรถิ่นไทย คือ ผ้านุ่งโฮลและผ้านุ่งอันลวยซิม (ลายทาง) ต่อเชิงผ้าด้วยผ้าปะบอล (ริมผ้า) สวมเสื้อที่ตัดจากผ้าไหมลูกแก้วย้อมด้วยผลมะเกลือให้เป็นสีดำ ห่มผ้าสไบยกชาย ลวดลายต่าง ๆ เครื่องประดับร่างกายด้วยเครื่องประดับเงินหรือที่เรียกในภาษาเขมรถิ่นไทยว่า ประเก้อม การออกแบบเครื่องแต่งกายของนักแสดงในครั้งนี้เป็นการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมเขมรถิ่นไทยและไทยกุย ซึ่งยังคงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านขาม ตำบลเป็นสุข อำเภोजอมพระ จังหวัดสุรินทร์ และการใช้ผ้าไหมพื้นเมืองเพื่อเป็นการนำเสนอถึงมรดกทางภูมิปัญญาด้านศิลปหัตถกรรม การทอผ้าที่ชุมชนยังคงรักษาและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

6.6.3 ด้านอุปกรณ์ประกอบการแสดง

อุปกรณ์ประกอบการแสดงเป็นส่วนสำคัญที่ใช้ในการนำเสนอถึงพิธีกรรมและความหมายของสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพิธีกรรม ได้แก่ “ดอกข้าว” ที่ทำจากไม้ไผ่จักสานลงมาเป็นชั้น ๆ จำนวน 4 ต้น เพื่อแสดงความอุดมสมบูรณ์ของต้นข้าวที่ออกดอกออกรวงสวยงาม “บายศรีปากชาม” เครื่องบัตร์พลีที่บูชาอำนาจผีบรรพบุรุษและอำนาจเหนือธรรมชาติ “ดอกไม้ขันธห้า” เครื่องสักการะที่ม้วนใบตองเป็นกรวยและสอดยอดใบไม้จำนวน 5 อัน พร้อมด้วยหมาก พลู บุหรี่ 5 คู่ “เครื่องเซ่น” ได้แก่ ไก่สุก อาหารความหวาน สุรา น้ำเปล่า และ “ต้นกล้า” 1 คู่ การสร้างสรรค์ในครั้งนี้จำลองพิธีกรรมและใช้อุปกรณ์การแสดงตามแบบอย่างการประกอบพิธีกรรมจริง

รูปที่ 3 อุปกรณ์ประกอบการแสดง
ที่มา : พงศธร ยอดคำเนิน (2565)

6.7 การออกแบบกระบวนการทำทางการแสดง

การออกแบบกระบวนการทำทางการแสดงแบ่งตามรูปแบบการแสดงเป็น 3 ช่วงคือ

6.7.1 การออกแบบกระบวนการทำทางการแสดงช่วงที่ 1 ฤกษ์ยาม

กระบวนการออกแบบทำทางการเคลื่อนไหวตามแนวคิดและรูปแบบการแสดงที่นำเสนอการรวมตัวของชาวบ้านเมื่อถึงวันเวลาฤกษ์ยามในการประกอบพิธีกรรมรับขวัญข้าว กระบวนการทำทางเริ่มจากการเดินทางจากบ้านมาสู่ท้องนา การถือสิ่งของที่ใช้ในพิธี การออกแบบทำทางในช่วงที่ 1 เน้นความอิสระในการเคลื่อนไหวของผู้แสดงเพื่อให้เห็นถึงความหลากหลายของชาวบ้านที่มารวมกลุ่ม

และเดินสู่ท้องนา ผู้แสดงถืออุปกรณ์ ได้แก่ กระบุง กระดัง กระเชอ พาน ชัน ร่มและต้นกล้า โดยเคลื่อนไหวท่าทางพริ้วรำพร้อมด้วย และออกแบบอารมณ์ของผู้แสดงให้มีความรู้สึกมุ่งมั่นและตั้งความหวังในการไปประกอบพิธีกรรมรับขวัญข้าว

รูปที่ 4 การแสดงช่วงที่ 1 ฤกษ์ยาม
ที่มา : พงศธร ยอดดำเนิน (2564)

6.7.2 การออกแบบกระบวนการท่าทางการแสดงช่วงที่ 2 รับขวัญ

กระบวนการออกแบบท่าทางการเคลื่อนไหวตามแนวคิดและรูปแบบการแสดง ที่นำเสนอการประกอบพิธีกรรมรับขวัญ กระบวนท่าทางเริ่มตั้งแต่การเตรียมนั่งร้านสำหรับวางตั้งเครื่องเซ่นไหว้ ท่าทางการเซ่นไหว้ ท่าทางการอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาในพิธี และท่าทางการพริ้วรำตามบทร้อง เช่น ท่าไหว้ ท่าเซิญ ซึ่งกระบวนท่าทางได้ประดิษฐ์และร้อยเรียงทำให้สอดคล้องกับบทร้อง และออกแบบให้ผู้แสดงมีอารมณ์ให้มีความรู้สึกที่เคารพนอบน้อมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อนำเสนอถึงพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ในวัฒนธรรมข้าว

รูปที่ 5 การแสดงช่วงที่ 2 รับขวัญ
ที่มา : พงศธร ยอดดำเนิน (2564)

6.7.3 การออกแบบกระบวนการทำทางการแสดงช่วงที่ 3 ฉลองข้าว

กระบวนการออกแบบทำทางการเคลื่อนไหวตามแนวคิดและรูปแบบการแสดง ที่นำเสนอถึงการเฉลิมฉลองหลังเสร็จการประกอบพิธีกรรม กระบวนการทำทางเริ่มจากท่ารำเกี้ยวของ หนุ่มสาว ท่าทางของหนุ่มสาวช่วยเก็บสิ่งของและเดินทางกลับบ้าน การประดิษฐ์และเรียงร้อยท่าทาง ให้มีความพร้อมเพรียงและท่าทางอิสระในการเคลื่อนไหวในช่วงหลังก่อนจบการแสดง และออกแบบให้ ผู้แสดงมีอารมณ์และความรู้สึกที่สนุกสนาน มีความสุข และความยินดีที่ได้รวมกลุ่มประกอบพิธีกรรมที่ สืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น

รูปที่ 6 การแสดงช่วงที่ 3 ฉลองข้าว
ที่มา : พงศธร ยอดดำเนิน (2564)

6.8 การนำเสนอผลงาน

การนำเสนอผลงานสร้างสรรค์ชุดรับขวัญข้าว เป็นการนำเสนอการแสดงพร้อมกับการนำเสนอผลการดำเนินโครงการ Art for All ศิลป์ มข. สร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบ และการจัดนิทรรศการเผยแพร่ชุดความรู้จากชุมชนเขมรถิ่นไทยและแนวทางการสร้างสรรค์ผลงานจากฐานวัฒนธรรมชุมชน ณ หอศิลป์คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ในวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2564 และพัฒนาการแสดงเพื่อนำเสนอผลงานเพื่อเข้าร่วมการประกวดสืบสานวัฒนธรรม ศิลป์ แผ่นดินสยาม ในโครงการประกวดการแสดงศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นไทย เพื่อชาติ ศาสน์ กษัตริย์ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จัดโดยกองทัพบก กระทรวงวัฒนธรรม และบริษัท ปตท.จำกัด (มหาชน) ในชุด “อีสานได้น้อมใจภักดิ์ สืบสานวัฒนธรรม” โดยได้รับรางวัลรองชนะเลิศอันดับที่ 2 ระดับประเทศ ในวันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 2564

รูปที่ 7 นำเสนอผลงานสร้างสรรค์และนิทรรศการโครงการ Art for All ศิลป์ มข.

สร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบ

ที่มา : พงศธร ยอดดำเนิน (2564)

7. การสรุปผลและการอภิปรายผล

การดำเนินการสร้างสรรค์ในครั้งนี้เริ่มด้วยการค้นหาและศึกษาศึกษาวัฒนธรรมและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกข้าวตั้งแต่เริ่มจนเสร็จสิ้นฤดูกาล ด้วยวิธีการภาคสนามและการทำงานร่วมกับชุมชนและนักศึกษาเพื่อรวบรวมและวิเคราะห์ความสำคัญและขั้นตอนพิธีกรรม และดำเนินการประกอบสร้างการแสดงและจัดหองค์ประกอบการแสดง ได้แก่ เพลง เครื่องแต่งกาย อุปกรณ์ และทำการฝึกซ้อมการแสดง ปรับปรุง แก้ไขและนำเสนอผลงาน การสร้างสรรค์ชุดนี้มีความเกี่ยวข้องกับชุมชนเขมรถิ่นไทยบ้านขามและบ้านเป็นสุข พื้นที่ของการดำเนินโครงการ Art for All ศิลป์ มข. สร้างสรรค์ชุมชนต้นแบบ ในด้านพิธีกรรม ความเชื่อของชุมชน ที่มีความผูกพันกับการเพาะปลูกข้าวซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชน วัฒนธรรมข้าวเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรม ในการปลูกข้าวปรากฏประเพณี พิธีกรรมอย่างมากมาย ด้วยความเชื่อในอำนาจของธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่คนไม่สามารถควบคุมน้ำ ดิน ฟ้า อากาศ จึงหาแนวทางในการสร้างความมั่นใจในการปลูกข้าวเพื่อให้ได้ผลผลิตตามที่คาดหวังในแต่ละปี กลุ่มวัฒนธรรมเขมรถิ่นไทยมีพิธีกรรมการบูชาอำนาจเหนือธรรมชาติในช่วงการปักดำหรือการรับขวัญข้าวให้เกิดข้าวพันธุ์ที่ดี การรับขวัญข้าวช่วงข้าวตั้งท้อง และการสู่ขวัญข้าวหลังจากฤดูกาลเก็บเกี่ยว ความเชื่อที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่สะท้อนความรู้สึกนึกคิดและความผูกพันในการพึ่งพาอาศัยและเคารพธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ อันจะบันทึกลงความสุจริตสมบูรณ์ให้กับชีวิต

การบูรณาการเรียนรู้ระหว่างมหาวิทยาลัยและชุมชนผ่านโครงการในครั้งนี้ เป็นการสร้างเสริมประสบการณ์เรียนรู้ให้กับนักศึกษาและเยาวชนในชุมชน การค้นหาแนวทางในการสร้างสรรค์นาฏกรรมพื้นบ้านที่มีรูปแบบในการนำเสนอถึงพิธีกรรม ความเชื่อ ความสอดคล้องระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ เพื่อสะท้อนวิถีชีวิตของชุมชนให้มีความเสมือนจริงบนพื้นฐานความสุนทรีย์ศาสตร์ของศิลปะการแสดง การเรียนรู้และฝึกปฏิบัติในพื้นที่จริง เพื่อสัมผัสและเข้าใจถึงวัฒนธรรมและสภาพจริงของชุมชน ซึ่งเป็นฐานข้อมูลสำคัญในการสร้างสรรค์งานเพื่อไม่บิดเบือนวัฒนธรรมของชุมชน การนำศาสตร์ทางด้านนาฏกรรมเป็นเครื่องมือในการนำเสนอถึงวัฒนธรรมข้าว การพัฒนาและต่อยอดผลงานสร้างสรรค์ และ

การค้นหาแนวทางในการสร้างความเข้าใจ ความร่วมมือกับคนในชุมชน เพื่อร่วมอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญา
ด้านต่าง ๆ ของชุมชนอย่างยั่งยืน

การศึกษาและการสร้างสรรค์งานในครั้งนี้สอดคล้องกับยศ สันตสมบัติ (2559) มนุษย์
กับวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นความคิดร่วม (shared ideas) และค่านิยมทางสังคมซึ่งเป็นตัวกำหนด
มาตรฐานพฤติกรรม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์เรียนรู้ (culture is learned) เป็นสิ่งที่เกิดและเติบโตมา
ในสังคมนั้น เปรียบเสมือนมรดกทางสังคม ได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่ง วัฒนธรรม
มีพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ (symbol) การใช้สัญลักษณ์เป็นเครื่องมือสื่อสารและความศรัทธา
ในศาสนาเพื่อสื่อสารความหมายและเป็นสิ่งรวบรวมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติ ผู้สร้างสรรค์
ศึกษาสัญลักษณ์และองค์ประกอบต่าง ๆ ในพิธีกรรมรับขวัญข้าว เช่น ดอกข้าวที่ทำจากไม้ไผ่เพื่อประดับ
มุกคันทนาในการประกอบพิธีด้านครั้งแรก และการทำบายศรีเพื่อใช้ในการรับขวัญ ประกอบพิธีสู่ขวัญ
ข้าว เป็นต้น การทำความเข้าใจเกี่ยวกับสัญลักษณ์และองค์ประกอบในพิธีกรรมเพื่อนำมาใช้ในการแสดง
อย่างมีความหมายและนำเสนอถึงคุณค่าในมิติต่าง ๆ และประการสำคัญจากแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรม
เป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง หากแต่มีการเปลี่ยนแปลงปรับตัวอยู่ตลอดเวลา เช่น การเปลี่ยนแปลงที่เป็นผล
มาจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (diffusion) การรับวัฒนธรรมอื่นเข้ามาปรับในชุมชนและ
การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตขั้นตอนการทำงาน ผู้สร้างสรรค์นำความสำคัญของปัญหาส่วนนี้มาเป็นอีกแนวคิด
ในการสร้างสรรค์งานในครั้งนี้ เนื่องด้วยบางครัวเรือนของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงจากขั้นตอนการปลูก
ข้าวที่เป็นวิธีการปักดำแบบดั้งเดิมมาเป็นวิธีการไถหว่านข้าว และลดทอนพิธีกรรมในแต่ละช่วงของ
การปลูกข้าวออกไป ปัญหาเหล่านี้จะมีผลในระยะยาวเมื่อชุมชนเริ่มหันมาปลูกข้าวด้วยวิธีไถหว่านและ
ลดทอนพิธีกรรมในแต่ละช่วงการปลูกข้าวออกไป อาจส่งผลให้พิธีกรรมและวัฒนธรรมข้าวเริ่มเลือนลาง
และสูญหายไปจากชุมชน

การดำเนินงานสร้างสรรค์ในครั้งนี้สอดคล้องกับ กาญจนา แก้วเทพ (2560) เครื่องมือทำงาน
วัฒนธรรมชุมชนและสื่อพิธีกรรมศึกษา การศึกษาชุมชนด้วยวิธีการศึกษาชุมชนกับการทำงานพัฒนา
ด้วยวิธีแบบศึกษาชุมชนให้ครบทุกมิติทุกด้านเพื่อให้เห็นภาพรวมของชุมชน เมื่อศึกษาเสร็จสิ้น
ทุกกระบวนการจึงเอาผลการศึกษานั้นมาพิจารณาอีกครั้งว่าจะเอาไปทำกิจกรรมการพัฒนาอะไรบ้าง
และด้วยวิธีแบบศึกษาไปแล้วทำกิจกรรมไปสลับกันไปมา การลงมือทำและลองหาวิธีการใหม่ ๆ ด้วย
บางครั้งความคิดยังไม่ชัดเจนหรือยังไม่เข้าใจอย่างทะลุปรุโปร่ง การลงมือทำไปพร้อมกับการวิธีการ
ไปพร้อมนั้นเป็นการศึกษาชุมชนที่เป็นวิธีการอีกวิธีให้มีความเข้าใจชุมชนไปพร้อมด้วย วิธีการทั้ง 2 แบบ
นี้ผู้สร้างสรรค์ได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาชุมชนของการทำงานสร้างสรรค์ในครั้งนี้ ซึ่ง
ผู้สร้างสรรค์ได้ดำเนินการกิจกรรมภาคสนามครั้งแรก เพื่อเป็นการสำรวจข้อมูลของชุมชนในมิติด้านต่าง ๆ
แล้วนำชุดข้อมูลที่ได้มาประชุม วิเคราะห์ พิจารณาร่วมกับคณะทำงานของโครงการ เมื่อได้ตกลงใน
การทำงานเกี่ยวกับอาหารและขนมพื้นเมือง จึงได้ดำเนินการลงภาคสนามครั้งที่ 2 เพื่อเก็บข้อมูลและ
ทำกิจกรรมกับชุมชน โดยใช้วิธีแบบการศึกษาและลงมือทำงานไปพร้อมกัน และการหาวิธีการใหม่
ให้สอดคล้องกับปัญหาหรือข้อค้นพบใหม่ที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงาน และการดำเนินงานสร้างสรรค์
ในครั้งนี้ใช้วิธีการศึกษาสื่อพิธีกรรมศึกษา ซึ่งพิธีกรรมเป็นกรรมวิธีในการลงมือกระทำ ปฏิบัติ สิ่งใด
สิ่งหนึ่งที่มีรูปแบบ กระบวนการ ลำดับขั้นตอนที่แน่นอน เป็นการกระทำที่เกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อ
พิธีกรรมเป็นวัตถุ癖แห่งการศึกษาของสาขาวิชาการต่าง ๆ ในทางมานุษยวิทยานั้น พิธีกรรมในฐานะ
วัฒนธรรมหลักของชุมชน และทางสังคมวิทยานั้น พิธีกรรมเป็นสถาบันอบรมบ่มเพาะสมาชิกในชุมชน

ในมิติของการสื่อสารในทางนิเทศศาสตร์ ผู้สร้างสรรค์ดำเนินการสร้างสรรค์โดยการนำพิธีกรรมรับขวัญข้าวมาใช้สื่อสารถึงมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชุมชนและความผูกพัน ความสำคัญระหว่างคนกับข้าวและอำนาจเหนือธรรมชาติ เพื่อสะท้อนถึงเนื้อหาสาระของการดำเนินชีวิตที่พึ่งพาธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ และความสามัคคีช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชนผ่านการแสดงที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากพิธีกรรมวัฒนธรรมข้าว

การสร้างสรรคในครั้งนี้มีคุณสมบัติคล้ายกับ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2547) ในหลักการแสดงและหลักการสร้างสรรค์การแสดงหรือนาฏยประดิษฐ์ ในการคิด การออกแบบและการสร้างสรรค์ การทำงานสร้างสรรค์ที่ครอบคลุมปรัชญา เนื้อหา ความหมาย ท่ารำ การกำหนดดนตรี เพลง เครื่องแต่งกาย และอุปกรณ์การแสดง ซึ่งแนวคิดการสร้างสรรคที่ทำงานเป็นขั้นตอนคือ การคิดให้มีนาฏยศิลป์ การกำหนดความคิดหลัก

การประมวลข้อมูล การกำหนดขอบเขต การกำหนดรูปแบบ การกำหนดองค์ประกอบอื่น และการออกแบบนาฏยศิลป์ ผู้สร้างสรรค์นำแนวทางการสร้างสรรค์ตามรูปแบบการแสดงที่นำเสนอถึงพิธีกรรมและเอกลักษณ์ท้องถิ่น การนำข้อมูลจากกิจกรรมภาคสนามทั้ง 2 ครั้ง ประมวลข้อมูลและความต้องการที่นำเสนอถึงวัฒนธรรมข้าวในส่วนของพิธีกรรมรับขวัญข้าว การประมวลปัจจัยต่าง ๆ ของการแสดงมาสร้างสรรค์เป็นนาฏกรรมจากวัตถุดิบ ความคิด วิธีการ การศึกษาและเรียนรู้จากประเพณี พิธีกรรมและวิถีชีวิตของชุมชนเขมรถิ่นไทย ที่มีความสอดคล้องกับองค์ประกอบการแสดง ได้แก่ ดนตรี เพลง เครื่องแต่งกายและอุปกรณ์การแสดง โดยนำเสนอถึงมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมในการเล่นเพลงพื้นบ้านวงกันตรึม เครื่องนุ่งห่มที่เป็นผ้าไหมพื้นเมือง และเครื่องประกอบพิธีกรรมที่มีลักษณะเฉพาะในพิธีกรรมรับขวัญข้าว นำมาประมวลและออกแบบการแสดงและองค์ประกอบการแสดงให้การแสดงเกิดความสมบูรณ์และแสดงถึงศิลปะ ประเพณี พิธีกรรม และวิถีชีวิตของชุมชนผ่านการแสดงรับขวัญข้าว

8. ข้อเสนอแนะงานวิจัย

การสร้างสรรคนาฏกรรมหรือศิลปะการแสดงจากฐานวัฒนธรรมของชุมชน เป็นอีกวิธีการหนึ่งของการศึกษาชุมชนในมิติต่าง ๆ และการนำทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนมาพัฒนาเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยการประยุกต์ให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมและอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว โดยอาศัยวิถีวัฒนธรรมของชุมชน เช่น ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ศิลปะ การแสดงพื้นบ้าน การแต่งกาย และอาหารประจำถิ่น เพื่อนำเสนอถึงอัตลักษณ์และมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชุมชน การสร้างสรรคนาฏกรรมในปัจจุบันจึงจำเป็นต้องมีความหลากหลายในรูปแบบการนำเสนอและมุ่งเน้นฐานวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งการใช้ศาสตร์ด้านศิลปะการแสดงให้สอดคล้องกับนโยบายของภาครัฐและเอกชน เป็นอีกแนวทางสำคัญของการขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์เพื่อสร้างรายได้สู่ชุมชน และการวิจัยทางนาฏกรรมกับวัฒนธรรมข้าวในประเด็นทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงและทิศทางของวัฒนธรรมเกษตรกรรมไทย

9. กิตติกรรมประกาศ

ขอบคุณฝ่ายวิจัยและบริการวิชาการ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ให้การสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมภาคสนามและการสร้างสรรค์นาฏกรรม ขอขอบคุณวงกันตรึมโกนเจา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ให้การช่วยเหลือและบรรเลงเพลงกันตรึมประกอบการแสดง ขอขอบคุณนักศึกษาแขนงวิชานาฏศิลป์อีสานที่ร่วมดำเนินกิจกรรมในครั้งนี้เป็นอย่างดี และที่สำคัญขอบคุณชาวบ้านขามและบ้านเป็นสุข ตำบลเป็นสุข อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์ ที่ให้ความรู้และความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมภาคสนาม

10. เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการและกรมศิลปากร. (2544). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดสุรินทร์*. โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2560). *เครื่องมือทำงานวัฒนธรรมชุมชนและสื่อพิธีกรรมศึกษา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2544). *วัฒนธรรมข้าวของชนชาติไท: ภาพสะท้อนจากตำนาน นิทาน เพลง. ทุนวิจัยเงินอุดหนุนเฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยศ สันตสมบัติ. (2559). *มนุษย์กับวัฒนธรรม*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วีณา วิสเพ็ญ. (2558). *สู่ขวัญ : คน ลัทธิ พิธี และสรรพสิ่งในเอกสารใบลานอีสาน*. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. อภิชาติการพิมพ์.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2547). *หลักการแสดงนาฏศิลป์ปริทรรศน์*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสริมศิริ อัครพัฒน์พันธ์. (2560). *วัฒนธรรมข้าวเชิงพุทธ: แนวคิดและการจัดการบนฐานทุนทางสังคม*. วารสาร มจร นครน่านปริทรรศน์ ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2560)